Považská Bystrica: Town with an Erased Genius Loci and Stimuli for its Regeneration

Považská Bystrica: Mesto so zmazaným geniom
loci a podnety k jeho regenerácii

Marek Turošík

Tutor: doc. Ing.arch. Juraj Koban, Ph.D.; Katedra architektúry, Fakulta umení, Technická univerzita v Košiciach, Slovensko

E-mail address: marek.turosik@gmail.com

ABSTRACT: The 20th century was an era of massive urbanization and big projects that changed the landscape. These changes, in many cases, totally changed the image of the environment. One example of such change is the Slovak town of Považská Bystrica and its surroundings, the historical settlement and landscape structure of which was dramatically altered. Inhabitants of the town have still not adapted to the changed structure and therefore it is important to find and recreate places of connections to cutted threads that would once again anchor man in this landscape and man-made environment.

KEYWORDS: genius loci; Považská Bystrica; regeneration; modernism; Považský hrad castle; area of Považský hrad castle

ABSTRAKT: 20. storočie bolo érou masívnej urbanizácie a veľkých projektov meniacich tvár krajiny. Tieto zmeny často úplne zmenili obraz prostredia. Príkladom takejto zmeny prostredia je aj slovenské mesto Považská Bystrica a jeho okolie, ktorého historická sídelná a krajinná štruktúra bola porušená a drasticky zmenená. Obyvatelia s novou štruktúrou nie sú zžití a preto je dôležité nachádzať a dotvárať miesta prepojenia pretrhaných nítí, ktoré človeka znovu ukotvia, ako v prírode, tak v ľudskom prostredí.

KLÚČOVÉ SLOVÁ: genius loci, Považská Bystrica, regenerácia, modernizmus, Považský hrad, areál Považského hradu

Príspevok

Povojnová Európa zažila v druhej polovici 20. storočia sériu radikálnych ideí, ktoré boli formované najmä vtedajším pokrokom priemyselnej sféry. Človek vtedajšej doby cítil zmenu, a preto nadväznosť na minulosť vystriedalo jej utatíe s menom moderna. Modernizmus v architektúre a územnom plánovaní doslova premenil tvár mnohých miest a obcí, ale aj okolitej krajiny. České mesto Příbram (Ševčík, 2008, s. 140), či Ústí nad Labem (Ústí n. Labem, 2019) a mnoho ďalších sa pod vlajkou moderny, ktorá sa odstrihla od minulosti, premenili na miesta s jednou kultúrnou vrstvou, ktorá obyvateľom dodnes nedokázala priniesť pocit bytia v symbióze a zakorenenosti v mieste.

Krajina sa menila pod heslom moderných požiadaviek doby rýchlo a mnohokrát bez širšej koncepcie sa zastavujú nové plochy, infraštruktúra pribúda častokrát bez ohľadu na prírodné prostredie (Hruška, 1945, s. 11). Nepriaznivé efekty na krajinu priniesli nesprávne umiestnenia priemyselných závodov, ale tiež splavné, či protipovodňové opatrenia v krajine. Mnohé vodné toky boli vyrovnané a pred bližším prístupom okoloidúcich uzavreté do kanálov. Okrem narušeného ekosystému, či estetických strát, sa v mnohých prípadoch naruša aj obytnosť prírody pre človeka.

Tendencie spomenuté v úvode je možné sledovať aj na urbanizme severoslovenského mesta Považská Bystrica. Tá sa postupne, najmä zásluhou priemyselného podniku založeného v roku 1929, zmenila z mestečka s necelými 3300 obyvateľmi (rok 1930) (Kortman, 2006, s. 214) na okresné mesto so 40000 obyvateľmi. Organizmus mesta historicky pozostával z jadra mesta umiestneného na sútoku riečky Bystričky (dnes Domanižanky) a Váhu. S týmto jadrom bezprostredne súviseli obce Orlové a Považské Podhradie, spojené boli kompami, a Považská Teplá. Tieto časti boli sústredené na dvoch vážskych nivách a vzájomne ich predeľoval Váh, ktorý tvoril charakteristickú črtu územia. Pri povodniach sa rozlieval a často menil svoje koryto. Preto významne zasahoval do organizmu mesta. Rozvoj mesta sa vyvíjal napájaním nových častí na pôvodné jadro.

Zlom v organickom rozrastaní a ovplyvňovaní sídla prírodnými elementami nastáva v urbanizme mesta v 60. a 70. rokoch, kedy sa udiali najzásadnejšie a najdrastickejšie zmeny v jeho štruktúre. V týchto rokoch bol postavený umelý kanál Váhu, ktorý výrazne zlepšil protipovodňovú efektívnosť územia, ale tiež územie drasticky preťal svojou sedem metrovou výškou. Rovnako v tomto časovom úseku bola vykonaná aj celoplošná asanácia starého centra mesta. Zväčšovaním počtu obyvateľov a svojím priemyselným zádom mesto získavalo na význame a v 60. rokoch sa rozhodlo o vybudovaní novej centrálnej mestskej zóny. Táto prestavba bola okrem iného spojená s organizovaním medzinárodnej šesťdňovej motocyklovej súťaže, kde malo mesto budiť dojem moderného socialistického mesta (Abbafyová, 2014, s. 291). V 70. rokoch sa začala aj výstavba najväčšieho mestské-

ho sídliska Rozkvet, ktoré svojou štruktúrou obostavalo a znemožnilo pohľady na jednu z miestnych krajinných dominánt. Po týchto zmenách sa Považská Bystrica zmenila na nepoznanie. Sídlom, ktorého meno vychádzalo z názvov dvoch vodných tokov, ktoré významne definovali jeho charakter, sa stalo sídlom od týchto vodných tokov oddelené. Mesto definované malou mierkou historických domčekov a pohľadmi na kalváriu, či pútnický kostol svätej Heleny situovaný nad mestom, s Považským hradom v pozadí, sa stalo mestom definovaným veľkými objemami, ktoré tieto pohľady popieralo. Z pôvodného historického námestia ostal iba kostol, z centra celkovo iba štyri budovy. Urbanistická os sa otočila a pôvodné námestie sa dostalo mimo centrálnu mestskú zónu. Toto obdobie môžeme charakterizovať ako úplné odtrhnutie štruktúry od miestneho kontinua. Vývoj mesta v ďalších rokoch nadväzoval na novú štruktúru mesta bez väčších zmien. Zásadnú zmenu priniesla výstavba diaľnice, ktorá odťažila stred mesta, no svojím situovaním v strede jednej z vážskych nív opäť napomohla preťatiu územia. Dnes sa diaľnica vznáša v 30 metrovej výške nad stredom mesta. Od roku 2016 prebiehala rekonštrukcia železničnej trate, aby na nej bolo možné jazdiť rýchlosťou 160 km za hodinu medzi Považskou Bystricou a Plevníkom-Drieňovým na mierne upravenej trase. Pri úprave vznikla ďalšia bariéra medzi v minulosti komunikujúcimi brehmi, niekoľkometrová protihluková stena železnice. Trasovanie líniových stavieb vytvorilo v krajine anonymné zóny, v ktorých majú obyvatelia strach sa individuálne pohybovať. Zážitok vážskej krajiny, ktorý v minulosti spočíval na pôvabných pohľadoch na zrkadliacu sa krajinu zažívanú peším pozorovateľom, sa zmenil na krajinu zrýchlenú na 130 a 160 km za hodinu, kde pre pešieho, či cyklistu v podstate nie je miesto. Považská Bystrica je dnes sídlom pod diaľnicou, pod vážskym kanálom, vedľa železnice, kde veľa vlakov nepribrzdí a obytnosť krajiny sa na mnohých miestach stratila.

Tieto zmeny, preťažosť stáročných spojení a dodnes trvajúca nedokončenosť socialistických urbanistických ambícií, ako aj nesúlad s miestnym geniom loci, vyústili do stavu nezhody občanov s novou zástavbou, ktorá je poznateľná aj v iných mestách s podobným osudom. Miestni aj desaťročia po asanácií a živote v nových priestoroch vytvárajú mnohopočetné skupiny a internetové stránky s informáciami a grafickým materiálom o starom, stratenom meste. Táto aktivita sa vôbec netýka len starších obyvateľov, ktorí mesto v historickej podobe ešte zažili, ale aj mladých ľudí, ktorí organizujú prednášky alebo cyklosprievody s fotografiami a príbehmi starého mesta. Na tomto správaní obyvateľov vidieť, že „každý region měl strukturální systém odpovídající materiálům, klimatu a kultuře – což je něco, co by se z rozměru nemělo zahodit“ (Cílek, 2006, s. 262).

Aký môže byť liek na odcudzenosť obyvateľov k svojmu mestu? Ducha miesta tvoria historické vrstvy a jeho charakter. Cílek hovorí, že ide o neľud-skú bytosť kraja, ktorá „se pod dotykem lidí proměňuje na povrchu polnosti a zahrad i pod zemí – v říši mrtvých... Mrtví se přikládají k sobě a ke genu loci, sžívají se, vytvářejí kolektivní bytost“ (Cílek, 2002, s.

118). Duchom miesta sú aj prírodné fenomény, s ktorými sa obyvatelia museli vyrovnáť. Architektúra a dizajn dokážu svojimi prostriedkami sprítomniť genia loci, ktorý je určujúcim pri identifikácii s priestorom.

Preto je pre mesto kľúčové adresovať tri témy. Prvou je socialistická prestavba, kde je nutné opäť predefinovať mierku, prinavrátiť poéziu krivých línií, vrátiť do mesta kontakt s Váhom, ako aj ďalším vodným prvkom – riečkou Domanížankou, malé námestia, znovu dotvoriť nárožia. Ďalšou dôležitou témou je prinavrátenie priečnych väzieb v údolí, ktoré pretali tri rýchlostné kanály – cestný, železničný, vodný, sériou intervencií, ktoré umožnia ľuďom prechádzať ponad, popod, krížom, cez. Je dôležité nebať sa odstraňovať aj zásadné chyby – vážsky kanál, ktorý nemusel v takej dĺžke zasiahnuť do organizmu údolia.

Významným prvkom, ktorý už dnes vo veľkej miere obyvateľom poskytuje pocit identity a ukotvenia je Považský hrad. Hradný kopec však skrýva množstvo ďalších stôp, keďže bol osídlený už od 1. storočia pred n. l., keď tu bolo umiestnené opevnenie púchovskej kultúry. Okrem stredovekého hradu sa tu nachádza aj renesančný a rokokový kaštieľ, či pozostatky mýtnice a historického parku z 18. a 19. storočia. Ten sceľoval celú okolitú krajinu tak, že pri každom vstupe do Podhradia návštevník prichádzal cez kultivované prostredie parku. Park pojmá hrad ako svoju autentickú ruinu sprístupnenú dodnes existujúcimi serpentínovými chodníkmi. Tak ako poukazoval na kultúrny element, tak zvýrazňoval aj prírodný element skál Manínskej úžiny. Toto prírodne bohaté prostredie aj dnes poskytuje, i keď vegetáciou znehodnotenú, pohľady na túto krajinnú dominantu, ako aj na líniovými stavbami znehodnotenú vodnú krajinu Váhu.

V ruinách sa stratil pôvodný význam, kaštiele sprivatizovaním ostali často len ako zachránený skelet. Krajina okolo zanikla tak ako púchovská kultúra. V Podhradí treba adresovať niekoľko tém, koncentrovaných okolo hradu. Širšie pojatý areál tohto historického miesta má potenciál byť ideálnym miestom pre poznávanie historických súvislostí, ako aj na pobyt v prírode. Urbanisticky je potrebné lepšie začleniť hrad do organizmu mesta. Krajinársky treba podporiť pôsobenie hradu a ďalších historických dominant – kaštieľov, kostolov, ako aj zostávajúcich hodnôt zdevastovaného parku. Dizajnová mierka by mala pomôcť s vytvorením objektov zážitkového pobytu v prírode a s objektmi komunikujúcimi historické súvislosti.

Považská Bystrica a jej krajina si vyžaduje zásadné zásahy. Jedna z teórií na ozdravenie územia používa princíp kryštalizačných bodov, kde sa vypichnutím magických miest v území umožní nanovo čítať krajinu či miesto. Tak ako v ekonomike, kde zmena klímy môže pomôcť séria mikropôžičiek, či v medicíne, kde môže pomôcť akupunktúra, či mikročirurgické zákroky, tak v urbanizme pomôžu mikrointervencie. Práve tieto malé zásahy dokážu vyprovokovať väčšie, ktoré pomôžu znovu poľudštiť dehumanizovaný priestor.

Zdroje

- ABAFFYOVÁ, L.: S výhľadom do budúcnosti a späť: obraz industriálneho mesta Považská Bystrica v posledných dekádach obdobia socializmu a jeho tendencie po roku 1989. Lenka Abaffyová. In: Historické štúdie: ročenka Historického ústavu Slovenskej akadémie vied/Bratislava: Veda Sv. 48, (2014), s. 287 – 308.
- CÍLEK, V.: Tsunami je stále s námi. Praha: Alfa Publishing, 2006. 344 s.
- CÍLEK, V.: Krajiny vnitřní a vnější: texty o paměti krajiny, smysluplném bobrovi, areálu jablkového štrůdlu a také o tom, proč lezeme na rozhlednu. Praha: Dokořán, 2002.
- HRUŠKA, E.: Příroda a osídlení. Praha: Dr Ed. Grégr a syn v Praze, 1945. 40 s.
- KORTMAN, B. [Zost.]: Považská Bystrica. Z dejín mesta. Žilina: Knižné centrum, 2006. 278 s.
- ŠEVČÍK, O. – BENEŠ, O.: Architektura 60. let: „zlatá šedesátá léta“ v české architektuře 20. století. Praha: Grada Publishing, 2008. 504 s.
- ÚSTÍ NAD LABEM.: Stavební vývoj v období „reálného socialismu“. Statutární město Ústí nad Labem, [cit. 31. august 2019, 21:51]. Dostupné na webovskej stránke (world wide web): <https://www.usti-nad-labem.cz/dejiny/1945-95/ul-8-66.htm>.

Obr. 1. Historický pohľad na centrum Považskej Bystrice (zdroj: historickapb.sk)

Obr. 2. Dnešný pohľad na historické námestie a nové námestie otočené o 90 stupňov (zdroj: autor)

Obr. 3. Súčasný pohľad na mesto a krajinu (zdroj: Vladimír Irikovský)

Obr. 4. Historický pohľad na mesto a krajinu (zdroj: Alojz Fábry 1899)

Obr. 5. Porovnanie historickej situácie a dnešnej Preťatie územia strata významov (zdroj podkladu: Österreichisches Staatsarchiv a Google grafika autor)

Obr. 6. Krajínarska kompozícia pod Považským hradom a prepojená krajina (zdroj: Österreichisches Staatsarchiv)

Obr. 7. Jedno z dobových zobrazení krajínarskej úpravy okolia hradu (zdroj: L. Rohbock a A. Fesca, okolo 1850, zbierka Slovenskej národnej galérie)

Obr. 8. Miesta intervencií (zdroj podkladu: Google grafika autor)